

УДК 351.824.1(477)

DOI: <https://doi.org/10.18664/338.47:338.45.v0i61.127600>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*Дикань В.Л., д.е.н., професор,
Корінь М.В., к.е.н., докторант(УкрДУЗТ)*

В статті проаналізовано місце України в глобальних рейтингах конкурентоспроможності. Визначено, що найбільш деструктивний вплив на економічне становище та рівень конкурентоспроможності країни мають корупція, відсутність реформ, слабкість інституцій та обмеження інвестицій. Узагальнено глобальні та внутрішньодержавні деструктиви економічного розвитку. Доведено, що стійкий економічний спад є наслідком неефективної державної політики промислового розвитку. Встановлено, що сьогодні Україні потрібна якісна нова модель відродження економічного потенціалу та зміцнення рейтингу в глобальному просторі, побудована на цілеспрямованій політиці державного регулювання розвитку промисловості, що передбачала б досягнення прогресивних змін в структурних і технологічних параметрах промислового виробництва. Це дозволило представити концептуальний базис державного регулювання промислового розвитку України, що визначає мету, стратегічні напрямки та інструменти державного стимулювання прогресивних змін в промисловості та морально-етичного виховання учасників промислових взаємовідносин.

Ключові слова: промисловість, державне регулювання, промисловий розвиток, інструменти, рейтинг глобальної конкурентоспроможності.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРОМЫШЛЕННОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

*Дикань В.Л., д.э.н., профессор,
Корень М.В., к.э.н., докторант (УкрГУЖТ)*

В статье проанализировано место Украины в глобальных рейтингах конкурентоспособности. Определено, что наиболее деструктивное влияние на экономическое положение и уровень конкурентоспособности страны имеют коррупция, отсутствие реформ, слабость институтов и ограничения инвестиций. Определены глобальные и внутригосударственные деструктивы экономического развития. Доказано, что устойчивый экономический спад является следствием неэффективной государственной политики промышленного развития. Установлено, что сегодня Украине нужна качественно новая модель возрождения экономического потенциала и укрепления рейтинга в глобальном пространстве, построенная на целенаправленной политике государственного регулирования развития промышленности, которая бы предусматривала достижение прогрессивных изменений в структурных и технологических параметрах промышленного производства. Это позволило представить концептуальный базис государственного регулирования промышленного развития Украины, который определяет цели,

стратегические направления и инструменты государственного стимулирования прогрессивных изменений в промышленности и морально-этического воспитания участников промышленных взаимоотношений.

Ключевые слова: *промышленность, государственное регулирование, промышленное развитие, инструменты, рейтинг глобальной конкурентоспособности.*

GOVERNMENT REGULATION OF INDUSTRIAL DEVELOPMENT IN UKRAINE

**Dikan V., doctor of economic sciences, professor,
Korin M., PhD in Economics, doctoral student (USURT)**

The article analyzes the place of Ukraine in global competitiveness ratings. It is determined that the most destructive impact on the economic situation and the level of competitiveness of the country are corruption, lack of reforms, weakness of institutions and limitation of investments. Generalized and intrinsic destructive deviations of economic development are summarized. It is proved that a sustained economic downturn is a consequence of an ineffective state policy of industrial development. It is established that today Ukraine needs a qualitative new model of the revival of economic potential and strengthening of the rating in the global space, built on the purposeful policy of state regulation of industrial development, which would involve the achievement of progressive changes in the structural and technological parameters of industrial production. This allowed to present the conceptual basis of state regulation of industrial development of Ukraine, which defines the purpose, strategic directions and instruments of state stimulation of progressive changes in industry and moral and ethical education of the participants in industrial relations.

Keywords: *industry, state regulation, industrial development, tools, global competitiveness rating.*

Актуальність теми дослідження. Сьогодні Україна переживає найскладніший історичний період за всі роки незалежності. Військова агресія, втрата територій, руйнування інфраструктури в умовах існування внутрішніх деструктивів розвитку призвели до поглиблення стагнаційних процесів у вітчизняній економіці та зумовили подальше загострення соціальної кризи в країні. Однак економічна рецесія не є єдиною причиною поглиблення загальнодержавної кризи та уповільнення ринкових реформ. Стійкий економічний спад є наслідком неефективної державної політики розвитку, яка порушувала принципи конкурентної, процвітаючої економіки та

ґрунтувалася на лобіюванні інтересів окремих політико-олігархічних груп. Як наслідок, корупція, відсутність реформ, слабкість інституцій та обмеження інвестицій спричинили занепад потужного за радянських часів промислового комплексу України та обумовили втрату економічного потенціалу та конкурентних позицій нашої держави на світовому ринку.

За таких умов єдиний шлях до економічного процвітання України – це нова державна політика промислового розвитку, що полягала б посиленні державної підтримки промислових виробництв та передбачала б реалізацію глибоких інноваційних трансформацій в промисловості країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку промислового потенціалу України неодноразово доповідалася та обговорювалася вченими, політиками та економістами, які пропонували різні шляхи відродження промислової могутності нашої країни. Більшістю із них шляхи подолання промислової кризи вбачалися у впровадженні інноваційної моделі розвитку, стимулюванні інвестиційної активності та посиленні державної підтримки промислових виробництв. Вагомий внесок у вирішення проблем розвитку промисловості України та забезпечення економічної стабілізації внесли такі вітчизняні вчені-науковці, як А. Амоша, В. Вишневський, В. Дикань, Л. Збаразська, Ю. Кіндзерський, О. Кірдіна, М. Кизим, В. Ляшенко, В. Новицький, Р. Шепетько, М. Якубовський та інші [1-8]. Разом із значною кількістю пропозицій і розробок залишається відкритим питання забезпечення промислового розвитку нашої країни в умовах трансформаційних змін, що

насамперед стосується розроблення відповідної концепції та визначення інструментів державної підтримки реалізації прогресивних змін в промисловому комплексі України.

Отже, **метою статті** є розроблення концептуального базису промислового розвитку України як основи відродження економічного потенціалу та зміцнення рейтингу нашої країни в глобальному економічному просторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Напевно, в жодного із нас не викличе подиву той факт, що попри постійний наголос керівництва держави на покращенні макроекономічних показників функціонування вітчизняної економіки, Україна й надалі втрачає позиції за рівнем економічного розвитку. Найбільш наглядно на поглиблення стагнаційних процесів в українській економіці вказують результати щорічних міжнародних досліджень, що присвячені оцінюванню рівня конкурентоспроможності країни (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка позицій України у міжнародних рейтингах [9]

	Роки										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Індекс глобальної конкурентоспроможності	73	72	82	89	82	73	71	76	79	85	81
Індекс економічної свободи	135	134	153	163	163	163	161	155	162	162	166
Індекс людського розвитку	76	82	85	69	76	83	78	83	81	84	-
Глобальний індекс інновацій	-	-	79	61	60	63	71	63	64	56	50
Індекс легкості ведення бізнесу	128	139	146	142	149	152	137	112	96	83	76
Індекс сприйняття корупції	118	134	146	134	152	144	144	142	130	131	130

Адже за більшістю показників (інновації, інфраструктура, ефективність ринку праці, вища освіта і професійна підготовка), що відображають конкурентні позиції країни в світі та вказують на стабільність й сприятливість її соціально-економічного середовища, Україна особливо протягом останніх років втратила значні позиції. Лише за індексом глобальної конкурентоспроможності за період 2007-2017 роки Україна опустилася на 9 позицій, опинившись поряд з Чорногорією та Шрі-Ланкою, та

поступившись своїм місцем Грузії, Казахстану і Туреччині. Незважаючи на те, що за підсумками 2017 року Україна посіла 81 місце серед 137 країн, піднявшись в рейтингу на 4 пункти у порівнянні з 2016 роком, в цілому за значною кількістю показників відбулося значне погіршення міжнародного статусу нашої країни (рисунк 1) [10]. Найбільший регрес спостерігається у сфері майнових прав, боротьби з корупцією, економічної свободи, верховенства права, інновацій та інфраструктури.

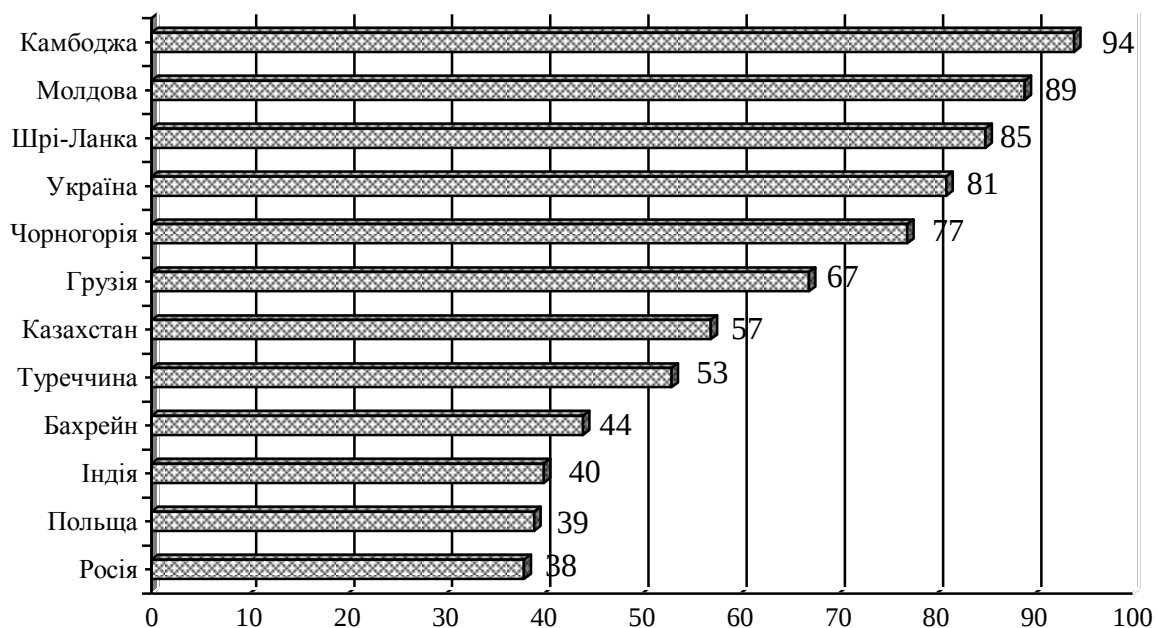

Рис. 1. Позиції України серед країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 роки [9]

Очолює групу негативних факторів, що обумовлюють погіршення макроекономічних показників та послаблення позицій України у міжнародних рейтингах, рівень інноваційного розвитку країни. Так, за показником «Інновації» Україна явно демонструє регрес, погіршивши власний минулорічний результат на 9 позицій в світовому рейтингу, опустившись з 52 місця у 2016 році до 61 – у 2017 році. Негативними виявилися і тенденції в сфері розвитку інфраструктури, що

супроводжувалися скороченням даного показника на 3 позиції у рейтингу (з 75 місця у 2016 році до 78 – у 2017 році). Найгірші позиції в даній групі Україна займає за якістю доріг (130 місце серед 137 країн), якістю портової інфраструктури (93 місце), якістю інфраструктури повітряного транспорту (92 місце) та якістю електропостачання (85 місце).

Незважаючи на таку активну політику реформаційних змін, що сьогодні реалізується владою країни, наразі не

досягнуто суттєвих зрушень в оцінках таких складових конкурентоспроможності, як макроекономічне середовище (121 місце – 2017 рік, 128 – 2016 рік), інституції (118 місце – 2017 рік, 129 – 2016 рік), вища освіта і професійна підготовка (35 місце – 2017 рік, 33 – 2016 рік), ефективність ринку праці (86 місце – 2017 рік, 73 – 2016 рік).

Безумовно, що найбільш дестабілізуючий вплив на макроекономічне положення, рівень легкості ведення бізнесу та якість людського розвитку в Україні здійснюють такі «явища» української держави, як корупція, політична нестабільність, інфляція, неефективна урядова бюрократія та низький рівень захисту прав власності [11]. Навряд чи можна не погодитися з тим, що саме корупція та політична нестабільність в країні породжують інфляційні процеси, обумовлюють відтік інвестицій і в цілому гальмують економічний розвиток України. Навіть попри те, що питання подолання корупції стало однією із вимог Майдану за часів Революції Гідності, наразі так і

залишилася не побореною системна корупція країні, не відбулося «перезавантаження» влади та її системне оновлення. Окремі інструменти антикорупційної політики нинішньої влади, що виражаються в створенні Національного антикорупційного бюро та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, так і не дали бажаного результату. І як наслідок, Україна й надалі очолює світові рейтинги за рівнем поширення хабарництва та корупції в світі. Зокрема, згідно з даними дослідження аудиторської компанії «Ernst and Yong» Україна опинилася на першому місці серед 41 країни Європи, Близького Сходу, Індії та Африки за рівнем поширення корупційних схем, опустившись в порівнянні з 2015 роком на 6 позицій, поряд з Кіпром, Грецією, Словаччиною та Хорватією. Некращою є позиція нашої країни і за складовою «етика і корупція» в Індексі глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 рр.: зі 137 країн Україна посідає 106 місце в світі, покращивши результат у порівнянні з попереднім роком на 3 умовних пункти (таблиця 2) [12].

Таблиця 2

Позиції України в міжнародних рейтингах корупції [9; 12]

	Роки			
	2014/2015	2015/2016	2016/2017	2017/2018
Індекс глобальної конкурентоспроможності : «Етика і корупція»	120	107	109	106
Індекс сприйняття корупції Transparency International, % (176 країн за шкалою від 100 (немає корупції) до 0 (сильна корупція))	26	27	29	30

Погоджуючись з думкою міжнародних та вітчизняних експертів і науковців, варто зазначити, що природа поглиблення корупційної кризи в Україні криється в наявності неефективної системи правосуддя, що фактично породжує безкарність діючих наразі корупційних схем. Іншою причиною

корумпованості вітчизняної економіки є те, що для більшості населення країни корупція фактично стала стратегією виживання «по-українськи». Адже гіперінфляція, попри зростання номінальної заробітної плати в країні, в умовах політичної нестабільності повністю знецінила купівельну

спроможність заробітної плати громадян. Для порівняння індекс реальної заробітної плати українців у 2014 році становив 93,5 %, а індекс інфляції – 123,9 %. У 2017 році хоча і відбулося суттєве скорочення даної різниці, в цілому індекс реальної заробітної плати не набагато перевищував рівень інфляції в країні (рисунк 2) [13]. Отже, наразі заробітна плата в Україні не виконує ні відтворювальної, ні стимулюючої, ні регулюючої функції, а її мінімальний, встановлений державою

розмір, унеможливорює задоволення найнеобхідніших потреб і є найнижчим серед більшості країн Європи. Зокрема, якщо в Європі мінімальна заробітна плата коливається в діапазоні від 200 до 2000 євро на місяць (Болгарія – 255 євро, Румунія – 275 євро, Польща – 453 євро, Греція – 684 євро, Німеччина – 1498 євро, Нідерланди – 1552 євро та Люксембург – 1999 євро) [14], то в Україні її розмір не перевищує і 120 євро в місяць.

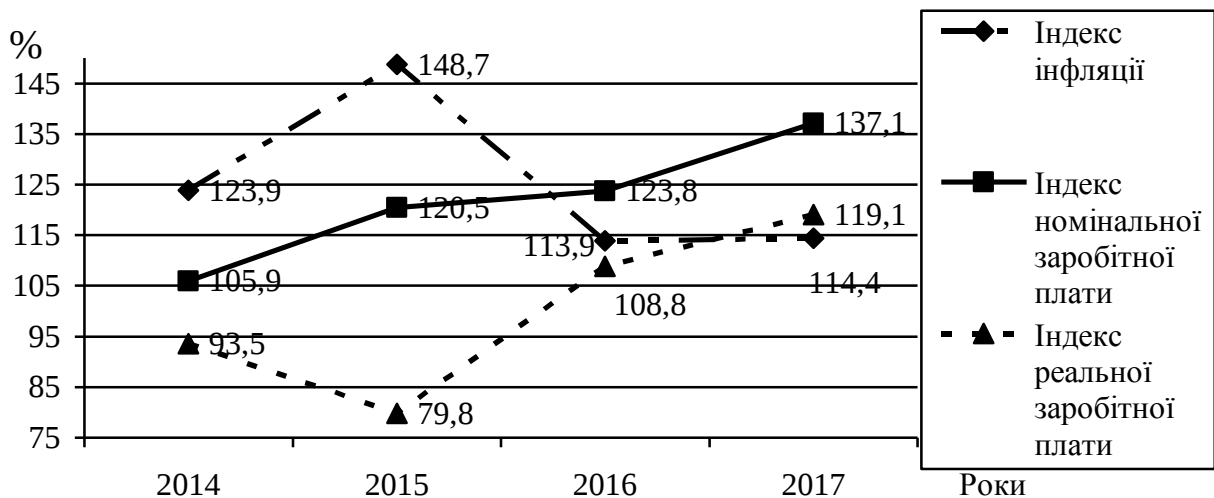

Рис. 2. Індекс інфляції, реальної та номінальної заробітної плати в Україні протягом 2014-2017 років [13]

Не дивлячись на те, що владою України постійно реалізуються заходи з підвищення соціальних стандартів в країні (підвищення розміру мінімальної заробітної плати та її приведення до рівня прожиткового мінімуму), фактично не спостерігається зростання купівельної спроможності громадян та покращення соціального клімату в державі. Це пояснюється тим, що зростання розміру заробітної плати українців супроводжується різким підвищенням рівня цін і зокрема, тарифів на житлово-комунальні послуги. Так, за даними дослідження Державної служби статистики України, в структурі сукупних витрат наших громадян 94 % усіх витрат становлять так звані «споживчі витрати», з

яких 49 % - витрати на харчування, а 41 % - витрати на оплату послуг, і першу чергу, житлово-комунальних [15]. Фактично така політика уряду породжує в українському суспільстві ситуацію соціально-економічного конфлікту, за якої більшість українських громадян не мають можливості забезпечити нормальний, прийнятий в Європі, рівень якості власного життя, а відповідно й змушені порушувати прийняті в суспільстві морально-етичні правила і норми поведінки.

Попри помітне погіршення ряду параметрів конкурентоспроможності України в глобальному рейтингу, країні все ж таки вдалося і зберегти низку відносних конкурентних переваг. Зокрема,

позитивну динаміку мають такі показники України в Індексі глобальної конкурентоспроможності, як якість початкової освіти (42 позиція, у 2016 році – 51 місце), використання інформаційно-комунікаційних технологій (74 позиція, на 4 позиції краще рівня 2016 року), стан розвитку кластерів (108 місце у 2017 році, 125 позиція у 2016 році) та наявність вчених інженерів (25 позиція у 2017 році, 29 – у 2016 році) [9].

Отже, узагальнюючи в цілому варто вказати на те, що попри покращення загального рейтингу конкурентоспроможності України суттєвого економічного зростання в країні так і не відбулося. Безумовно, що деструктивний вплив на економічну ситуацію в нашій державі здійснюються як глобальні зміни, так і фактори загальнодержавного масштабу. Зростання рівня міждержавних і соціальних конфліктів, порушення рівноваги на світових енергетичних ринках, уповільнення темпів зростання світової економіки – це ті тренди в світовій економіці, що лише частково здійснюють негативний вплив на економічну ситуацію в країні. Негативний вектор економічного розвитку України, в першу чергу, формується під впливом існування внутрішньодержавних протиріч, що виражаються в:

- нестабільній економічній політиці країни, в тому числі використанні неефективного механізму державного регулювання;
- політичній нестабільності та загостренні воєнного конфлікту на Сході України;
- корупції та зловживанні повноваженнями;
- інфляції та нестабільності курсу валют;
- затягуванні реформ та недосконалої законодавства;
- фінансовій залежності від коштів МВФ, ЄБРР і інших зовнішніх кредиторів;

- величезній зовнішній заборгованості країни і наявності тіньової економіки;

- значній імпортозалежності країни та відсутності високотехнологічних виробництв;

- соціальній нестабільності та втраті висококваліфікованого персоналу;

- суттєвому податковому навантаженні на бізнес та втраті інвестицій;

- недовірі інноваційних структур та відсутності підтримки пріоритетних для держави галузей;

- фаховій дезорієнтації управлінців та кричущому порушенні моральних норм у вищих органах державного управління тощо.

Однак найбільш дестабілізуючий вплив має діюча наразі політика державного регулювання економіки, що ніяким чином не орієнтована на відродження промислового потенціалу країни як основи її конкурентоспроможності на світовому ринку. Адже цілі, напрямки та завдання розвитку промислового комплексу, що визначені органами влади та закріплені на законодавчому рівні в ряді стратегічних програмних документах, мають формальний, не структурований, досить розрізнений характер.

Сьогодні Україні потрібна якісна нова модель відродження економічного потенціалу та зміцнення рейтингу в глобальному просторі, побудована на цілеспрямованій політиці державного регулювання розвитку промисловості, що передбачала б досягнення прогресивних змін в структурних і технологічних параметрах промислового виробництва. Основу даних прогресивних змін в промисловості має скласти трансформована у відповідності з вимогами високотехнологічного ринку система державної підтримки і стимулювання промислового розвитку. Адже діючий наразі механізм не створює імпульс для розвитку і перебудови

внутрішньої системи промислового виробництва, а лише виступає засобом законодавчого оформлення видатків державного бюджету. Основні трансформації системи державної підтримки і стимулювання промислового розвитку мають стосуватися зміни якості інструментів державного регулювання і стимулювання розвитку промисловості в цілому та впровадження морально-етичного виховання учасників суспільно-економічних відносин в державі. Відповідно до цього, доцільно представити концептуальний базис державного регулювання промислового розвитку України, що визначає мету, стратегічні напрямки та інструменти державного стимулювання прогресивних змін в промисловості та морально-етичного виховання учасників промислових взаємовідносин (рисунок 3). Першочергове значення для досягнення прогресивних змін в структурних і технологічних параметрах промислового виробництва має адміністративне регулювання промислового розвитку, що передбачає необхідність прийняття Закону України «Про промисловість України», удосконалення податкового кодексу та амортизаційної політики в країні, доопрацювання Стратегії розвитку промислового комплексу до 2025 р., Державної Програми розвитку вітчизняних промислових підприємств та Стратегії розвитку високотехнологічних галузей до 2025 р., а також розроблення Закону України «Про державну підтримку розвитку промисловості», гармонізації технічних стандартів, ліцензійних умов і стандартів звітності у відповідно з вимогами світового ринку.

Інструментами фінансово-економічного регулювання і стимулювання промислового розвитку України визначено: пряме бюджетне

фінансування, державне замовлення на продукцію, введення спеціального режиму оподаткування (дотації, преференції, податкові канікули, субсидії) і пільгового режиму оподаткування імпорту технологічного обладнання та інновацій, спрощення процедур страхування експортних ризиків, реалізацію державних програм фінансування НДДКР, державне гарантування банківських кредитів, субсидіювання відсоткових ставок за кредитами, емісію цінних паперів під проекти модернізації виробничої бази підприємств та створення інновацій, створення державних (регіональних) фондів інвестування промислового розвитку, лімітування позикових ставок, цінове регулювання, прискорену амортизацію, реструктуризацію заборгованостей, створення виробничо-промислових зон тощо.

Стратегічно важливе значення для забезпечення інноваційно-технологічної модернізації і в цілому промислового розвитку України, як доведено раніше, має подолання моральної кризи в українському суспільстві, проявів хабарництва і корупції. Саме тому, основними інструментами формування високого рівня моральної культури та етичного виховання всіх учасників суспільно-економічних відносин в державі визначено: затвердження і дотримання моральних норм та правил, формування Національного кодексу ділової поведінки, правової та організаційної культури, розвиток правосвідомості, удосконалення оплати та мотивації праці, розвиток соціальної інфраструктури, командної роботи, управління соціальними конфліктами, розвиток галузевого інноваційного навчання, благодійництва, раціоналізаторства тощо.

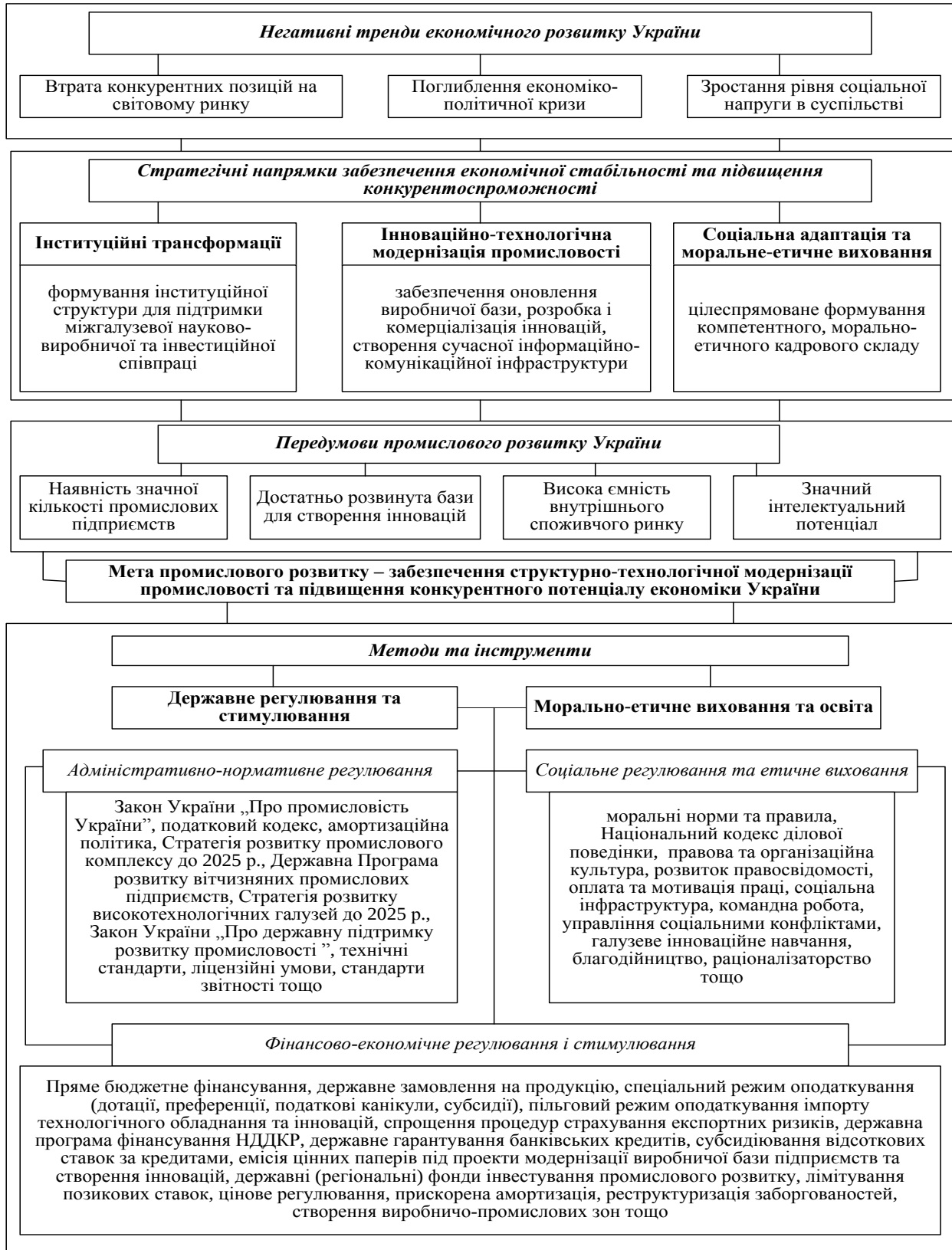

Рис. 3. Концептуальний базис промислового розвитку України на засадах державного регулювання

Висновок. Таким чином, в умовах критично тяжкої для українського суспільства економіко-політичної кризи, Україна в особі органів державної влади не мають «права» продовжувати ігнорувати питання відродження економічної могутності нашої країни. Наразі власний шлях економічного «прориву» України має полягати в реалізації якісно нової моделі розвитку, заснованої на підтриманні інноваційно-технологічних трансформацій промислового виробництва, домінантою яких повинно стати масштабне технологічне оновлення і запровадження випуску високотехнологічної інноваційної продукції в промисловості. Успішність такої моделі відродження економічного потенціалу України, в першу чергу, залежить від якості державної політики підтримки промислового розвитку, зокрема, реалізації ефективного інструментарію стимулювання високотехнологічних зрушень в промисловості та морально-етичного виховання учасників соціально-економічних відносин в державі. Для промислового розвитку України необхідним є саме посилення основ державного регулювання і стимулювання трансформаційних процесів в комплексі, що дозволить не лише якісно покращити структуру вітчизняної економіки за рахунок створення високотехнологічних виробництв у відповідності з глобальними тенденціями високотехнологічного розвитку, але й сприятиме:

- зниженню рівня імпортозалежності національної економіки та збільшення розміру бюджетних платежів;
- технологічному оновленню бази виробництв та підвищенню рівня інновативності промисловості;
- покращенню інвестиційного клімату в галузі та розширенню джерел фінансування промислового розвитку країни;

- підвищенню інноваційної активності підприємств та рівня їх сприйнятливості науково-технічних розробок й інновацій;

- підвищенню рівня зайнятості та добробуту працівників, соціальному прогресу та відродженню морально-етичних правил ділової поведінки;

- нагромадженню і реалізації науково-технічного потенціалу та підвищенню конкурентоспроможності країни в глобальних рейтингах.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амоша А. Неоиндустриализация и новая промышленная политика Украины [Текст] / А. Амоша, В. Вишневский, Л. Збарзская // Економіка промисловості. – 2012. - № 1-2. - С. 3- 33.

2. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації [Текст] / Ю.В. Кіндзерський. – Київ: НАН України, Ін-т екон. та прогнозування, 2013. - 536 с.

3. Кизим М.О. Промислова політика та кластеризація економіки України [Текст] / М.О. Кизим. - Х.: «ІНЖЕК», 2011. - 304 с.

4. Ляшенко В.І. Перший етап модернізації економіки України: досвід та проблеми [Текст] / В.І. Ляшенко. - Запоріжжя: ІЕП НАН України, 2014. - 798 с.

5. Шепетько Р.І. Неоіндустріалізація як фаза технологічного розвитку реального сектору економіки [Текст] / Р.І. Шепетько // Формування ринкових відносин в Україні. – 2014. - № 8. - С. 29-33.

6. Дикань В.В. Забезпечення розвитку машинобудівного комплексу в умовах створення промислово-логістичної системи [Текст]: монографія / В.В. Дикань. – Харків: УкрДУЗТ, 2013. – 390 с.

7. Дикань В.Л. Сутнісні аспекти конкурентоспроможності національної економіки [Текст] / В.Л. Дикань, О.Г. Кірдіна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. - № 28. – С. 13-20.
8. Якубовський М. Концептуальні основи стратегії розвитку промисловості України на період до 2017 року [Текст] / М. Якубовський, В. Новицький, Ю. Кіндзерський // Економіка України. – 2007. - № 11. - С. 4-19.
9. Позиція України в рейтингу країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospro-mozhnosti-2>. - Назва з екрану.
10. Рейтинг конкурентоспроможності економік стран мира — 2017/2018: Швейцарія — лидер, Украина — на 81 месте [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fdlx.com/politic/mir/100985-rejting-konkurentosposobnosti-ekonomik-stran-mira-2017-2018.html>. - Назва з екрану.
11. Топ-10 причин, чому Україна опустилась в глобальному рейтингу конкурентоспроможності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hvylya.net/analytics/economics/top-10-prichin-chomu-ukrayina-opustilas-v-globalnomu-reytingu-konkurentospromozhnosti.html>. - Назва з екрану.
12. Рейтинг корупції Е&У: Україна на першому місці серед 41 країни [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/ua/news/politics/1473021-1-reyting-korupts_e_y_ukra_na_na_pershomu_m_sts_sered_41_kra_ni.htm. - Назва з екрану.
13. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/. - Назва з екрану.
14. Євростат оприлюднив дані про мінімальну зарплату у Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svitua.com.ua/news/201702/2404-yevrostat-oprylyudnyv-dani-minimalni-zarplaty-yevropi>. - Назва з екрану.
15. Доходи і витрати українців: скільки заробляють і куди витрачають гроші [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://marker.ua/ua/ekonomicheskij-blok/3071-dohody-i-rashody-ukraintsev-skolko-zarabatyvayut-i-kuda-tratyat-dengi/>. - Назва з екрану.